

Miguel de Unamuno i Heràclit: de ‘La elegía eterna’ a ‘La flor tronchada’¹

Pau Gilabert Barberà²,
Universitat de Barcelona

Resum: L’objectiu d’aquest breu article és provar i analitzar la influència de la saviesa d’Heràclit en alguns poemes de Miguel de Unamuno com ara ‘La elegía eterna’ i ‘La flor tronchada’. En certes ocasions –‘La elegía eterna’- Heràclit és per a ell una mena de cossa amb l’ajut de la qual reïx a mostrar poèticament les seves angoixes i, en d’altres –‘La flor tronchada’- necessita realment Heràclit per a il·lustrar la seva visió de Déu i de la vida humana com una lluita o guerra permanent.

Paraules clau: poemes de Miguel de Unamuno, Heràclit, filosofia grega, tradició clàssica, La elegía eterna, La flor tronchada

Abstract: The aim of this brief article is to demonstrate and analyze the influence of Heraclitus’s thought on some of the poems written by Miguel de Unamuno, in particular ‘La elegía eterna’ and ‘La flor tronchada’. At times –as in ‘La elegía eterna’– Heraclitus merely serves as a sort of a walking stick, an aid to his efforts to poetically reveal his anxieties. On other occasions –as in ‘La flor tronchada’– he genuinely needs Heraclitus’s philosophy to illustrate his view of human life and its relation to God as unending warfare.

Key words: Miguel de Unamuno’s poems, Heraclitus, Greek philosophy, classical tradition, The Eternal Elegy, The Cut Flower, La elegía eterna, La flor tronchada

Atès que Miguel d’Unamuno fou catedràtic de Grec de la Universidad de Salamanca, la presència del pensament del filòsof d’Efes en les seves obres i, més concretament en alguns dels seus poemes, no hauria de sorprendre ningú, car sembla obvi que la seva capacitat inqüestionable de llegir-ne els fragments directament del grec el situava en una posició privilegiada. I no només això, sinó que cal pensar que, si els va creure mereixedors de ser integrats en la plasmació poètica dels seus neguits, deu ser perquè, o bé s’hi identificava o, sense arribar tan lluny, sovint constatava que li eren molts útils per als seus propòsits. La meua contribució clourà amb l’anàlisi de ‘La flor tronchada’ del 1899, però abans m’agradaria detenir-me en un altre poema del 1899-1900 intitulat ‘La elegía eterna’. I, si ho faig, és perquè em sembla idoni per a mostrar fins a quin punt la relació amb els clàssics, fins i tot en el cas d’un professional de la tradició grega, és sempre tan diversa com interessada. O, dit altrament, el fet d’acudir a Heràclit no vol dir que Unamuno n’assumís sempre la saviesa, sinó que en unes ocasions fou per a ell un autèntic suport i font d’inspiració –com en el cas de ‘La flor tronchada’- i, en d’altres, tan sols una cossa poètica que tanmateix podria evidenciar una distància insalvable entre tots dos. Llegim, doncs, en primer lloc el cant planyívol d’Unamuno a ‘La elegía eterna’:

“¡Oh tiempo, tiempo, /duro tirano! / ¡Oh terrible misterio! / El pasado no vuelve, /
nunca ya torna / ¡antigua historia! /Antigua, sí, pero la misma siempre, /

¹ Unamuno 1997; totes les citacions correspondran a aquesta edició i la numeració entre parèntesis s’hi refereix. Article publicat a *Homenatge a Montserrat Jufresa* (E. Vitró; F. Mestre; Gómez, P, eds.). Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, Col·lecció Homenatges, n° 38, 2012, 101-116.

² Professor titular de Filologia Grega de la Universitat de Barcelona. Gran Via de les Corts Catalanes 585, 08007 Barcelona. Telèfon: 934035996; Fax: 934039092; correu electrònic: pgilabert@ub.edu; pàgina web personal: www.paugilabertbarbera.com

¡aterradora! / Siempre presente... / ... / La conciencia deshecha, / de la serie del tiempo / ¿qué es lo que queda? / ¿Qué de la luz si se rompió el espejo? / ... / Feroz Saturno, / ¡oh Tiempo, Tiempo! / ¡Señor del Mundo, / de tus hijos verdugo, / de nuestra esclavitud lazo supremo! / Una vez más la queja, / una vez más el sempiterno canto / que nunca acaba, / de cómo todo se hunde y nada queda, / que el tiempo pasa / ¡irreparable! / ¡Irreparable! ¡Irreparable! ¿Lo oyes? / ¡Irreparable! / ¡Irreparable!, sí, nunca lo olvides! / ¿Vida? La vida es un morir continuo, / es como el río / en que unas mismas aguas / jamás se asientan / y es siempre el mismo. / En el cristal de las fluyentes linfas / se retratan los álamos del margen / que en ellas tiemblan / y ni un momento a la temblona imagen / la misma agua sustenta. / ¿Qué es el pasado? ¡Nada! / Nada es tampoco el porvenir que sueñas / y el instante que pasa / transición misteriosa del vacío / ¡al vacío otra vez! / Es torrente que corre / de la nada a la nada. / Toda dulce esperanza / no bien la tocas / cual por magia o encanto / en recuerdo se torna, / recuerdo que se aleja / y al fin se pierde, / se pierde para siempre. ¡Oh Tiempo, Tiempo! / Repite, mi alma, sí, vuelve y repite / la cantinela, / la letanía triste, / la inacabable endecha, / la elegía de siempre, / de cómo el tiempo corre / y no remonta curso la corriente. / El ¡ay! con que se queja el que padece / de antigua pena, / es siempre el mismo, / el lamento de siempre; / repetirlo es consuelo, / en rosario incesante, como lluvia / una vez y otra y ciento... / ¡Oh Tiempo, Tiempo, / duro tirano! / ¡Oh terrible misterio! / Potro inflexible del humano espíritu! / ¿Qué pobres las palabras...! / La sed de eternidad para decirnos / el lenguaje no basta, / es muy mezquino... / Terrible sed, / sed que marchita para siempre el alma / que el océano contempla / ¡inmenso océano! / que nuestra sed no apaga, / sólo la vista llena, / ¡océano inmenso de ondas amargas! / ¿Imágenes? Estorban del lamento / la desnudez profunda, / ahogan en floeos / la solitaria nota honda y robusta... / Pero imágenes, sí, acordes varios / que el motivo melódico atenúen... / ... / Es la elegía que el silencio entona, / el silencio, lenguaje de lo eterno, / mientras esclava vive / la eternidad del tiempo... / ... / ¿Hiciste añicos el reló? ¡No basta! / Acuéstate a dormir... es lo seguro, / ¡hundido para siempre / en el sueño profundo, / habrás vencido al tiempo, / tu implacable enemigo! / Ayer, hoy y mañana! / Cadena del dolor / con eslabones de ansia... / Con las manos crispadas te agarras / a la crin del caballo, / no quieres soltarla / y él corre y más corre, / corre desbocado / cuanto tú más la aprietas / ¡con más loco paso! / No así me masculles en tu boca / ¡feroz Saturno! / acaba, acaba presto, ¡de tus horas / implacable enemigo! / cesa el moler continuo / ¡acaba ya! / Quiero dormir del tiempo, / quiero por fin rendido / derretirme en lo eterno / donde son el ayer, hoy y mañana, / un solo modo / desligado del tiempo que pasa; / donde el recuerdo dulce / se junta a la esperanza / y con ella se funde; / donde en lago sereno se eternizan / de los ríos que pasan / las nunca quietas linfas, / donde el alma descansa / sumida al fin en baño de consuelo / donde Saturno muere; / donde es vencido el tiempo” (pp. 215-218).

La inspiració heraclitea de la resposta a la pregunta central del poema sembla inqüestionable³. La imatge fou una eina molt útil per a visualitzar idearis filosòfics – pensem en el que representà la imatge de la caverna en la filosofia de Plató-, però l’enginy d’Heràclit, si els comparem tots dos en aquest terreny, no desmereix del del gran filòsof d’Atenes. En efecte, tot sembla indicar que la imatge del riu, del flux ininterromput de les seves aigües unit a la permanència del riu com a tal, fou una de les crosses visuals en què Heràclit recolzà. Proclamava així la grandesa de la *Phýsis* –és a dir, de la Natura o Vida que brolla espontàniament (*phýo*)- entesa com el canvi constant

³ García Blanco 1965, p. 110 l’assenyalà ja referint-se a aquest poema en el capítol “El mundo clásico de Unamuno”.

generat per una oposició múltiple de contraris⁴. Aquests, a més, no estan condemnats a la destrucció mútua, car hi ha un *Lógos* superior que els harmonitza assumint-los com a parts constitutives de la seva essència. Unamuno desenvolupa el model tot parant esment no pas en les persones que s'endinsen en el corrent d'un riu, sinó en la imatge dels àlbers que s'hi reflecteixen tremolosament, de manera que la percepció d'inestabilitat, analogia de la de la vida, s'incrementa pel canvi sense fi de la base reflectora. Recordem, però, les paraules del filòsof grec:

. “Diu Heràclit en algun lloc que tot avança i res no roman, i, tot comparant allò existent amb el corrent d'un riu, diu que no podries endinsar-te dues vegades en el mateix riu” (λέγει που Ἡράκλειτος ὅτι πάντα χωρεῖ καὶ οὐδὲν μένει καὶ ποταμοῦ ῥοῆι ἀπεικάζων τὰ ὄντα λέγει ὡς δις ἐς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐκ ἂν ἐμβαίης -A 6 DK).

. “En els mateixos rius ens hi endinsem i no ens hi endinsem, som i no som” (ποταμοῖς τοῖς αὐτοῖς ἐμβαίνομέν τε καὶ οὐκ ἐμβαίνομεν, εἶμεν τε καὶ οὐκ εἶμεν -B 49a DK).

. “Als qui s'endinsen en els mateixos rius els sobrevé el flux adés d'unes aigües adés d'unes altres” (ποταμοῖσι τοῖσιν αὐτοῖσιν ἐμβαίνουσιν ἕτερα καὶ ἕτερα ὕδατα ἐπιρρεῖ -B 12 DK)⁵.

Ara bé, l'apel·lació d'Heràclit a la supremacia d'un únic *Lógos* creador d'harmonia⁶ demostra la naturalesa positiva i joiosa de la seva “fe” filosòfica, descartant així qualsevulla plany per la fugacitat de la vida humana, puix que és eterna en la perennitat del seu canvi o mort. No és, doncs, una filosofia fàcil d'assumir –la mort entesa com a desaparició del nostre “jo” no sedueix- i l'opció en aquest cas elegíaca d'Unamuno n'és la prova fefaent. Més que no pas el professor i pensador que pot comptar amb l'ajut d'un filòsof que entén i que de ben segur admira, el poema ens revela l'home en la seva fragilitat, el que comparteix l'angoixa i la desesperació amb la resta dels mortals, bé que aquest companyonatge suposi de fet una clara traïció al “credo” d'aquell en qui ara recolza⁷.

En efecte, per a un autèntic seguidor d'Heràclit, el temps no pot ser mai un tirà opressor, un misteri aterridor o el poltre on es tortura l'esperit humà, sinó l'epifania d'un flux vital ininterromput, garantia del nostre viure en trànsit i mutació constants. El temps no és una antiga història ja deslligada de la nostra consciència com si fos un feix de llum que passa de llarg pel fet de no trobar un mirall on poder reflectir-se. El passat, per la seva banda, és una paraula buida que no és senyal (*sêma*) de l'única història real: la del present que el caminar constant i sense fi de la vida no permet de segmentar. No hi ha, en suma, cap Saturn ferotge que ens faci esclaus, o cap botxí que ens executi; hi ha un Ésser, que és Presència canviant, que ens abasta i ens acull. Heràclit no es plany, perquè, malgrat el canvi, sent tothora la Vida, en la qual no hi ha cap pou on ella

⁴ Heus aquí un exemple ben il·lustratiu: “El déu: dia / nit, estiu / hivern, guerra / pau, sadollament / fam” (ὁ θεὸς ἡμέρη εὐφρόνη, χειμῶν θέρος, πόλεμος εἰρήνη, κόρος λιμός -B 67 DK). Les traduccions dels fragments d'Heràclit són meves seguint l'edició de Diels-Kranz 1966.

⁵ Sobre els fragments d'Heràclit, comentari i interpretació, podeu veure, entre d'altres: Montes 2011; Gianvittorio 2010; Palau i Fabre 2007; Mouraviev 2006; Marcovich 2001; García Calvo 1999; Diano 1994; García Quintela 1992; Robinson 1987; Conche 1986; Kahn 1981; Colli 1980 i Bollack 1972.

⁶ “Tot i que aquesta raó (*lógos*) hi és sempre, els homes esdevenen incapaços de comprendre-la, tant abans d'escoltar-la com després d'haver-la escoltat... En efecte, malgrat que tot s'esdevé segons aquesta raó...” (τοῦ δὲ λόγου τοῦδ' ἐόντος αἰεὶ ἀξύνετοι γίνονται ἄνθρωποι καὶ πρόσθεν ἢ ἀκοῦσαι καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον· γινομένων γὰρ πάντων κατὰ τὸν λόγον τόνδε... -B 1 DK).

⁷ Sobre l'Unamuno poeta, vegeu, per exemple: Blasco 2004; Federici 1974 i Alvar 1964.

mateixa es pugui precipitar fins a desaparèixer, i, si la veu analògicament com un riu, no és per subratllar la fugacitat i la inestabilitat tremolosa de les seves aigües fluents, sinó per subratllar el fet de ser sempre el mateix a pesar del flux.

Unamuno entén Heràclit, però en aquests moments el senyoreja l'elegia, segmenta el temps en “el passat”, “l’instant que passa” i “l’esdevenidor que s’esvairà”, i es lliura al Buit -atorgant-li paradoxalment carta de naturalesa-, des del qual i cap al qual el mateix Buit o No-res es mou en el més absurd i desesperançat dels viatges. Per no contradir les lleis de la Física, les aigües d’un riu baixen i mai no remunten el seu curs, però l’elegia és trista, és una lletania o un rosari de lamentacions que, verbalitzades un cop i un altre, no aporten veritat però sí un tímida consol. Si els humans copsessin el sentit de les paraules d’Heràclit –de fet profètiques-, sabrien que ells són una manifestació més del foc sempre viu que adés s’encén, adés s’apaga⁸, però sovint no creuen en la seva eternitat, i es refugien en paraules planyívoles, insuficients i mesquines per a expressar el que aleshores esdevé una set que ni tan sols un oceà podria apagar. Heràclit proclama que no és possible defugir la mutabilitat de la Vida, ergo la gran traïció d’Unamuno en aquest poema és recomanar als humans que se sumeixin en un somni profund, una mena de letargia òntica definitiva que els permeti de fondre’s amb l’eternitat supressora de “l’ahir”, “l’avui” i “el demà”. Però encara no en té prou, sinó que vol aturar –i. e., matar- el curs fluent del riu i banyar-se en el llac immòbil on mai no ens sobrevé –o ho sembla- el flux d’aigües noves. Aquest fóra sens dubte el consol o la victòria definitius sobre el ferotge Saturn, sobre el Temps.

Doncs bé, de la traïció passem ara a l’adhesió, car ‘La flor tronchada’⁹ demostra que el pensament d’Heràclit ajudà molt Unamuno a il·lustrar una idea no pas pacífica de l’existència humana i, sobretot, de Déu, allunyant-se així d’altres visions més amoroses i providents de la Divinitat, però difícils de reconciliar amb el seu sentiment tràgic de la vida, amb aquella seva desesperació existencialista. Llegim, doncs, el poema:

“Como a la tierra con el corvo arado / así el seno a la humana compañía / desgarrad sin flaqueza abriendo surcos, / aunque tronchadas las heridas flores / caigan a la honda huesa / y allí, podridas, sirvan para abono, / o de alimento al roedor gusano / que carcome raicillas ignorante / de que al dejar la cárcel del invierno / vida de amor le espera y luz celeste. / Revolved los terrones, soterrando / los que gozan del sol, en las tinieblas, / y a recibir el beso de la brisa / a su vez suban los que están sepultos / de la tierra en los senos más ocultos. / Cuando concluye el labrador cansado / de remover la tierra, / el grano siembra y lo confía al cielo, / al sol benigno y a la rica lluvia. / Así, cuando sus senos desgarrados / muestre y el flanco herido / la compañía humana / sembrad semillas de la Idea en ella / y brotarán lozanas. Las que echéis en el campo apelmazado / de la ordenada sociedad tranquila / se pudren infecundas, / o prenden solitarias / para morir a la ardorosa lumbre / que da la muerte como la vida, / o son pasto de pájaros glotonas, / los que viven del grano / que sembró con afán ajena mano. / La simiente en los surcos derramada / será pronto regalo de la vista, / lago ondulante de verdura fresca, /

⁸ “Aquest món, el mateix per a totes les coses, no el féu cap déu ni cap home, sinó que hi hagué sempre, hi ha i hi haurà un foc sempre viu, encenent-se i apagant-se segons mesura” (κόσμον τόνδε, τὸν αὐτὸν πάντων, οὔτε τις θεῶν οὔτε ἀνθρώπων ἐποίησεν, ἀλλ’ ἦν ἀεὶ καὶ ἔστιν καὶ ἔσται πῦρ ἀείζωον, ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα -B 30 DK).

⁹ Un poema molt estimat per Unamuno com diu a Joan Maragall en una carta datada el 6-VI-1900: “Ahora voy a publicar poesías (tres de ellas, “La flor tronchada”, “El Cristo de Cabrera” y “Al sueño” las he publicado ya en revistas)... Será una debilidad de padre, pero en nada he puesto tanto cariño como en mis poesías. Después de mi novela *Paz en la guerra*, sobre todo su final, no había vertido tanta alma como en ellas he vertido” (citad per García Blanco 1954, p. 19).

salpicado de rojas amapolas / en que la brisa resbalando suave / templa del sol la agostadora huella. / Dora la espiga cuando su hora viene, / cuaja su jugo en apretado grano, / siégalo la guadaña / y triturado en el molar de piedra / nos da la flor del pan. / Polvo también de sustanciosa harina / las granadas ideas han de darnos / cuando tras siega de cortante estudio / desde el campo sereno en que nacieron / las lleven al molino fragoroso, / de encendidas pasiones populares / para heñidas mas luego / con el agrio fermento en pan se yelden, / con el fermento de la fe robusta / en pan vivificante. / La idea aprisionada dentro del vaso / de cascabillo lógico / no da al pueblo alimento / que en la lucha le sirva de sustento. / Cuando en el campo en que la mies ondea / al descansar de la labor fecunda / partáis el pan de vida, / manjar que nos preparan de consuno / naturaleza y arte, / alzado hacia la bóveda serena / de aire vital henchida, / cual en liturgia de piadoso afecto, / y rebosando el corazón confianza / bendecid al Señor; / al Padre que el sustento nos regala, / Al Padre que el espíritu nos riega / con agua de piedad y de consuelo; / bendecid al Señor / que reparte la lluvia y el pedrisco, / rocíos y tormentas / tibio fomento o pertinaz sequía; / bendecid al Señor, / de piedad misteriosa eterna Fuente / que hartura y escasez nos distribuye, / segador de los hombres / para en sus trojes cosechar las almas / cuando a sazón alcancen / y en luchas y trabajos bien cernida / sacar simiente de más honda vida. / Allá en el alto cielo donde cuajan / como nubes los dones / que al impío le llueven / lo mismo que al piadoso, / nuestra pobre piedad no tiene asiento / ni llega la justicia de los hombres. / Justicia y compasión allí son uno, / alta justicia eterna, / misterio santo de insondable fondo. / Acatadlo con fe sincera y limpia, / y cuando abráis los surcos con la reja / revolviendo a los hombres, / al quebrantar su apelmazado enlace, / poneos en la mano omnipotente, / del Padre del Amor, Sol de las almas / que destruyendo crea / y creando destruye, / Labrador Soberano de los mundos / que lleva la manquera del Destino, / de la Justicia eterna / que tritura cual muela poderosa / el orden que los hombres proclamamos / sirviendo al misterioso ordenamiento / que nos tiene celado su cimiento. / Lucha es la vida y el arado es arma, / arma la reja de la odiada idea. / Para luchar, por tanto con porfía, / sin odio y sin blandura, / compadeciendo el daño que causemos / tronchando flores al abrir el surco, / te pedimos nos des con mano pródiga / Fe, Esperanza y Amor, / ¡oh Padre del Amor, Sol de las almas, / Labrador Soberano de los mundos / que llevas la manquera del Destino, / que destruyendo creas y creando destruyes / y trituras cual muela poderosa / el orden que los hombres proclamamos! / ¡Amor para luchar, Sol de las almas, / acoje a los que al surco caen tronchados / muertos en flor, sin haber dado fruto, / y danos para abrirlo valentía, / Labrador Soberano de los mundos! ¡Que amemos al vencido / vencién-dole en la lucha con amor! / ¡Que al morir desgarrada por mi reja / la pobre flor del campo, / el perfume que espira / y con que aroma el hierro que la hiere / de piedad fraternal me llene el alma; / que se asiente serena nuestra lucha, / cual un deber de vida, / sobre conciencia de rencor purgada, / sobre lecho de paz! / Tú, Señor, asentaste / los giros y revueltas de los orbes / sobre quietud robusta; / diste la eternidad por fundamento / al incesante curso de las horas, / el silencio solemne / a los serenos ecos y fragores / con que el aire resuena, / e hiciste a las tinieblas / dormido mar sin fondo y sin orillas / sobre que ruedan de tu luz las olas. / Tú, Señor Soberano, / Padre eterno de Amor, Sol de las almas, / con los choques discordes / de la lucha tenaz por la existencia / entretejes la trama / de la armonía cósmica, / calma sacando de agitado curso, / silencio del fragor de la pelea, / eternidad del fugitivo tiempo. / ¡Amor, eterno Amor, / danos fecundo amor hacia el vencido, / únenos en la lucha en los contrarios / asentando en la paz nuestras batallas, / batallas de la paz! / Que rendidos en tierra, / al morir bendigamos nuestra suerte; / que del empeño mismo del combate / brote la compasión del combatiente; / que aceptemos cual ley de la conciencia / tu altísimo mandato / de pelear sin tregua ni reposo, / elevando, viriles, el destino / a íntima libertad de orden divino. / Acoje nuestros ruegos, / Padre de eterno Amor, Sol de las almas, / origen

primordial de la contienda / que a los orbes sostiene y vivifica, / de la empeñada
lucha / que en alta paz culmina, / así como de paz también arranca, / ¡Labrador
Soberano de los mundos / que llevas la manquera del Destino, / Segador incansable
de las almas, / que en la criba de luchas y trabajos / entresacas, Señor, / de una mies
de sustancia corrompida / rica simiente de más honda vida, / vida de eterno Amor!
(pp. 135-140).

No hi ha en aquest poema ni una sola referència explícita al filòsof d'Efes, però és obvi que hem de tenir molt presents alguns dels seus fragments capitals¹⁰:

. “La guerra és pare de tot...” (πόλεμος πάντων μὲν πατήρ ἐστὶ -B 53 DK).

. “Cal saber que la guerra és comuna, la justícia discòrdia i que tot s'esdevé segons discòrdia i necessitat” (εἰδέναι δὲ χρὴ τὸν πόλεμον ἔοντα ξυνόν, καὶ δίκην ἔριν, καὶ γινόμενα πάντα κατ' ἔριν καὶ χρεῶν -B 80 DK).

. “Heràclit diu que allò oposat concorda i, del que és discordant, en sorgeix l'harmonia més bella i que tot s'esdevé segons discòrdia” (Ἡ. τὸ ἀντίξουν συμφέρον καὶ ἐκ τῶν διαφερόντων καλλίστην ἀρμονίαν καὶ πάντα κατ' ἔριν γίνεσθαι -B 8 DK).

. “Acoblaments; coses íntegres i no íntegres, convergent divergent, consonant dissonant; de tot Un i Un de tot” (συνάψεις ὅλα καὶ οὐχ ὅλα, συμφερόμενον διαφερόμενων, συνᾶιδον διαΐδον, καὶ ἐκ πάντων ἓν καὶ ἐξ ἑνὸς πάντα -B 10 DK).

. “No comprenen com, en divergir, convergeix amb si mateix; harmonia pròpia del fet de tendir en direccions oposades, com la de l'arc i la lira” (οὐ ξυνιᾶσιν ὅκως διαφερόμενον ἑωτῶι ὁμολογέει· παλίντροπος ἀρμονίη ὅκωσπερ τόξου καὶ λύρης -B 51 DK).

. “Heràclit diu que el foc periòdic és etern (*i. e.* déu), i el destí la raó afaiçonadora del que existeix a partir del moviment de contraris” (Ἡ. τὸ περιοδικὸν πῦρ αἰδίων (εἶναι θεόν), εἰμαρμένην δὲ λόγον ἐκ τῆς ἐναντιοδρομίας δημιουργὸν τῶν ὄντων -A 8 DK).

Pensant ara en tots dos, en Heràclit i Unamuno, caldrà concloure que, si la guerra és pare de tot, el Pare-Déu és guerra, i, si Ell ens dóna la vida, la vida és guerra també. En efecte, la vida és lluita, i la lluita implica enfrontament de pols, forces o bàndols oposats. Ara bé, Déu no és foll, ergo, com el *Lógos* d'Heràclit, pot i sap harmonitzar els contraris que, tanmateix, sembla necessitar en la seva paradoxal creació / destrucció.

El poema és una llarga comparança –“Como a la tierra con el corvo arado...”– en el curs de la qual els humans són exhortats a actuar com Déu, que certament és Senyor, Pare etern d'Amor, Sol de les ànimes i Font eterna de pietat, però que, per damunt de tot, és Llaurador implacable, conscient de la ferida que ha d'obrir a la terra per assegurar-ne la renovada fertilitat. Doncs bé, en les pregoneses del gènere humà cal clavar-hi també l'arada i obrir-hi solcs, sense entristir-se com no ho fa el llaurador per l'inevitable escapçament d'algunes flors, destinades a podrir-se i esdevenir adob o aliment d'algun cuc soterrani que, acabat l'hivern, veurà la llum exterior. Cal capgirar-ho tot com capgira l'arada els terrossos superiors fent-los tastar les tenebres, i a l'inrevés. Ja es veu, doncs, que des de bon començament hem d'acceptar l'alternança “negatiu / positiu”, “positiu / negatiu”, car del “mal” en deriva un bé, i al “bé” li escau

¹⁰ Val a dir que, després de l'anàlisi de ‘La elegía eterna’, la influència d'Heràclit en el pensament d'Unamuno em sembla indiscutible, ja sigui en forma de cita gairebé literal o en forma “d'adaptació” com ara a ‘La flor tronçada’.

d'experimentar el mal. S'apela a la imatge observable del llaurador que, confiant en la benèfica oposició "sol / pluja", espera que les llavors germinin, de manera que cal confiar que la sembra d'Idees en el si de la humana companyia, com ara la Idea de Déu d'Unamuno, donarà també fruits abundants. Al capdavall, una societat ancorada en la tranquil·litat és tan estèril com la terra compacta que ningú no vol obrir, i on la llavor que hi cau o bé es podreix o bé la crema el sol, astre responsable d'una altra oposició: "mort / vida".

Després de la duresa i el rigor inicials, Unamuno, anant ell també d'un pol a l'altre, presenta els fruits de la terra ferida: camps ondulants de verdura fresca dignes de ser contemplats; el contrast cromàtic de les roselles roges i les espigues daurades, i tot el bé posterior a la terrible acció de la dallà: el blat triturat a la mola, la farina i el pa. Doncs així succeirà també amb la sembra d'Idees que, tallades per l'estudi, passades per la mola de les passions populars i fermentades, esdevenen el pa vivificant de la societat, mentre que les que viuen protegides en la tranquil·litat i la seguretat de la Lògica, com el gra recobert de pellofa –presoner de fet-, mai no són l'aliment idoni per acarar una vida que és Lluita.

La vida és Lluita i Unamuno "l'adora" com Heràclit "adorava" un *Lògos* que és guerra. Ara ja és clar que el responsable d'aquest fer mal per obtenir el bé és un Déu tan amorós com immisericordiós. Els humans, per la seva banda, s'han de capturar com Ell i, un cop complert el deure, el poeta els anima a descansar una estona i celebrar la litúrgia de la benedicció del Pare, que els dona el pa després d'una constant i sàvia conjuminació de contraris: "pluja i pedregada"; "rosada i tempesta"; "aigua i sequera", "sadollament i fam"¹¹; en suma, Déu és un segador d'homes que vol una bona collita d'ànimes humanes després que múltiples lluites i treballs –i no pas generoses cures paternals- n'hauran garantit la saó.

Val a dir que els humans, actuant com Déu els uns amb els altres en el dur combat per assolir una vida ètica plena, poden pensar que les possibilitats d'error són proporcionals a la imperfecció de la seva justícia, però Unamuno sap quin és el Model que cal imitar, el diví, de manera que cal foragitar dubtes i pors, i llaurar i llaurar fins a remoure els homes i les dones com si fossin terrossos, tot ferint la seva seguretat amb la reixa de la llaura; comptat i debatut, han de capturar-se com el Pare de l'Amor i Sol de les ànimes, el qual, oh divina paradoxa o contradicció –és a dir, Ell oposant-se a si mateix!-, "destruint crea i creant destrueix".

La Vida és Lluita i l'arada és l'arma amb què els humans poden posar fi a l'ordre que ells mateixos proclamen. Ho han de fer sense odi ni feblesa, però escapçant amb fe i esperança tantes flors com calgui i refiant-se de l'amor de qui duu l'esteva del Destí. L'èxit dependrà de saber assumir o no la divina i eterna lliçó dels contraris, és a dir, de saber "ferir i estimar", de saber combinar "duresa i pietat", de fer de la "lluita" un paradigma de "serenor i pau". El Déu d'Unamuno no desmereix del *Lògos* d'Heràclit, causa de l'harmonia universal que conjumina els poderosos contraris, puix que fixa en la quietud els girs i les revoltes dels orbes; construeix l'eternitat amb el curs incessant de les hores; fa que els ecos i els fragors amb què l'aire ressona tinguin necessitat alhora d'un silenci solemne; cobreix el mar de les tenebres amb les ones de la seva llum; entreteixeix l'harmonia còsmica amb la lluita tenaç per l'existència. Ergo és Ell qui ens pot fer estimar el vençut unint-nos-hi en la lluita de contraris, essent compassius malgrat que preservem un esperit combatiu, i convertint les batalles en pau.

¹¹ Recordeu ara aquell altre fragment d'Heràclit: "És la malaltia la que fa la salut quelcom de plaent i bo, la fam el sadollament i el cansament el repòs" (νοῦσος ὑγίειν ἢδὺ καὶ ἀγαθόν, λιμὸς κόρον, κάματος ἀνάταυσιν –B 111 DK).

Heràclit diu que “la guerra és pare de tot” i Unamuno que el “Pare d’etern Amor” és “l’origen primordial de la contesa”, pau primera i darrera on comença i acaba la lluita de la Vida. No vol expressar-ho, però, amb el llenguatge rigorós de la filosofia i la raó, sinó apel·lant al sentiment que suscita la imatge d’un llaurador i segador, certament especial, que, amb el sedàs de lluites i treballs, sap obtenir “d’unes messes de substància corrompuda rica llavor d’una vida més pregona, vida d’etern Amor”.

El lector pot combregar o no, naturalment, amb la visió que Unamuno té de Déu i, per extensió, de l’home, però, si llegeix ‘La flor tronchada’ des de la perspectiva de la Tradició Clàssica –constatant els deutes que té contrets amb el pensament d’Heràclit-, hi descobrirà, a parer meu, una gran coherència amb la tesi central de *Del sentimiento trágico de la vida en los hombres y los pueblos* i amb el *Tratado del amor de Dios*¹², és a dir, amb el vessant més existencialista, desesperat o agònic de la seva obra. Efectivament, Unamuno s’obsedí a defensar el que ell considerava el més humà i lògic dels desigs: preservar després de la mort la identitat del “jo” personal i intransferible:

“Y vienen y... nos hablan de que nada se pierde, de que todo se transforma, muda y cambia, que ni se aniquila el menor cachito de materia... y hay quien pretende buscar en esto consuelo... Ni de mi materia ni de mi fuerza me inquieto, pues no son más mientras no lo sea yo mismo... no es anegarme en el gran Todo, en la Materia y la Fuerza infinitas y eternas o en Dios, lo que yo anhelo, no es ser poseído por Dios sino poseerle, hacerme yo Dios sin dejar de ser el yo que ahora os digo esto...” (*Tratado del amor...* p. 573).

Unamuno fou contrari al racionalisme teològic –sobretot l’escolàstic. Fou, doncs, racionalment ateu, però, malgrat que no podia demostrar-ne l’existència, “sentia” Déu i el necessitava per explicar la finalitat de la vida. Amb una sensibilitat romàntica i antiintel·lectual, amb un caràcter passional i sentimental, sentia Déu en el cor, però el sentia absent com una força misteriosa i oculta, de manera que hi creu per desesperació. Podríem dir que el seu amor o *éros* de Déu és en aquest sentit platònic¹³, car és desig de quelcom que li manca, però alhora no vol fondre-s’hi. Ergo, si malgrat que Déu representa la plenitud i el repòs finals, ell vol preservar el seu “jo”, el patiment està garantit, car la sensació de mancança de quelcom que li és essencial mai no l’abandonarà. Ara bé, el compliment d’aquest desig humà implica al seu torn que Déu ha de renunciar a assimilar les criatures a sí mateix, de manera que també Ell patirà pel fet de restar sotmès al mateix sentiment de mancança¹⁴:

. “Y ese vasto Yo, dentro del cual quiero meter al Universo, ¿qué es sino Dios? Y por aspirar a El le amo, y como yo sufro por ser El, El también sufre por ser yo... Una tremenda corriente de dolor empuja a unos seres hacia otros y les hace amarse y buscarse y tratar de completarse y de ser cada uno él mismo y los otros” (*Tratado del amor...* p.592).

. “Porque Dios se nos revela porque sufre y porque sufrimos; porque sufre exige nuestro amor, y porque sufrimos nos da el suyo y cubre nuestra congoja con la congoja eterna e infinita” (*Del sentimiento...* p. 219).

¹² Per a totes dues obres, empraré l’edició de Nelson Orringer i la numeració entre parèntesis s’hi refereix. Vegeu: Unamuno 2005.

¹³ *Simposi 200 e*: ‘¿No és *éros* en primer lloc amor –o desig- de quelcom i, en segon, del que li pugui manca?’; demana Sòcrates a Agató (ἔστιν ὁ Ἔρως πρῶτον μὲν τινῶν, ἔπειτα τούτων ὧν ἂν ἔνδεια παρῆ αὐτῶ; -la traducció és meva seguint l’edició de Burnet 1991).

¹⁴ Sobre el pensament religiós i filosòfic d’Unamuno, crítica i interpretació de la seva obra, vegeu, per exemple: García Nuño 2011; Perrot 2005; Morón 2003; Ribas 2002; Abellá 1997; Cerezo 1996; Ederly 1977; Cancela 1972; Agüero 1968 i Fernández 1966.

. “El que no sufre, y no sufre porque no vive, es ese lógico y congelado *ens realissimum*, es el *primum movens*, es esa entidad impasible y por impasible no más que pura idea. La categoría no sufre, pero tampoco vive ni existe como persona” (*Del sentimiento...* p. 220).

. “Aunque lo creemos por autoridad, no sabemos tener corazón, estómago o pulmones mientras no nos duelen... Y así es con el dolor espiritual; tampoco sentimos al alma hasta que no nos duele” (*Tratado del amor...* 594-5).

Si, malgrat les diferències evidents, tornem ara a ‘La flor tronchada’ potser comprendrem millor que el diví Llaurador i Segador d’Unamuno no sigui un Ésser tranquil, expressió màxima d’una pau interior impertorbable, sinó un Ésser que, havent donat llibertat als homes per amor, amb la Creació es féu mal a si mateix. D’aleshores ençà i per raó dels errors derivats de la llibertat suara esmentada, ha de fer mal amb l’arada, com també l’han de fer els humans a si mateixos en cerca d’una maduresa ètica que en el seu cas es manté tothora en precari. Doncs bé, tant de bo amb aquest breu treball hagi reeixit a mostrar com, amb l’ajut de l’harmonia dels contraris que neutralitzen la guerra original i eterna, Unamuno reïx a temperar *graeco modo* –i. e. *heracliteo*- l’esperit sempre desesperat i alhora esperançat que el caracteritzà.

BIBLIOGRAFIA:

- . Abellá, María José. *Dios y la inmortalidad: el mundo religioso de Unamuno*. Estella, Navarra: Editorial Verbo Divino, 1997.
- . Agüero, Eduardo. *El pensamiento filosófico religioso de Unamuno*. New York: American Press, 1968.
- . Alvar, Manuel. *Acercamientos a la poesía de Unamuno*. Tenerife: Univ. De la Laguna, 1964.
- . Blasco, Francisco Javier. *Miguel de Unamuno, poeta*. Valladolid: Univ. de Valladolid, 2004.
- . Bollack, Jean; Wissmann, Heinz. *Héraclite ou la separation*. Paris: Éditions du Minuit, 1972.
- . Burnet, John. *Platonis Opera*, vol. 2. Oxford: Clarendon Press., 1901, rpr. 1991.
- . Cancela, Gilberto. *El sentimiento religioso de Unamuno*. New York: Plaza Mayor, 1972.
- . Cerezo, Pedro. *Las máscaras de lo trágico. Filosofía y tragedia en Miguel de Unamuno*. Madrid: Trotta, 1996.
- . Colli, Giorgio. *La sapienza greca. Vol III, Eraclito*. Milan: Adelphi, 1980.
- . Conche, Marcel. *Héraclite. Fragments*. Paris: Presses universitaires de France, 1986.
- . Diano, Carlo; Serra, Giuseppe. *Eraclito. I frammenti e le testimonianze*. Verona: Fondazione Lorenzo Valla, Mondadori, 1994.
- . Diels, Hermann-Kranz, Walther. *Die Fragmente der Vorsokratiker*, vol. 1, 6th edn. Berlin: Weidmann, 1951, rpr. Dublin / Zurich, 1966.
- . Edery, Moisés. *El sentimiento filosófico de Unamuno*. Madrid: Fundación Universitaria Española, 1977.
- . Federici, Mario. *La imagen del hombre en la poesía de Unamuno*. Madrid: Fragua, 1974.
- . Fernández, Francisco. *Unamuno: ansia de Dios y creación literaria*. Madrid: Ediciones Alcalá, 1966.
- . García Blanco, Manuel. *En torno a Unamuno*. Madrid: Taurus, 1965.
- . García Blanco, Manuel. *Don Miguel de Unamuno y sus poesías. Estudio y antología de textos poéticos no incluidos en sus libros*. Salamanca: Acta Salmanticensia iussu senatus universitatis edita. Filosofía y Letras, tomo VIII, 1954.

- . García Calvo, Agustín. *Razón común: edición crítica, traducción y comentario de los restos del libro de Heráclito*. Madrid: Lucina, 1999.
- . García Nuño, Alfonso. *El problema del sobrenatural en Miguel de Unamuno*. Madrid: Encuentro, 2011.
- . García Quintela, Marco. *El rey melancólico. Antropología de los fragmentos de Heráclito*. Madrid: Taurus Humanidades, 1992.
- . Gianvittorio, Laura. *Il discorso di Eraclito: un modello semantico e cosmologico nel passaggio dall'oralità alla scrittura*. Hildesheim: Olms, 2010.
- . Kahn, Charles. *The Art and Thought of Heraclitus*. Cambridge: C. U. P., 1981
- . Marcovich, Miroslav. *Heraclitus: Greek Text with a Short Commentary*. Sankt Augustin: Academia Verlag, 2001.
- . Montes, Ángel Cristóbal. *Repensar a Heráclito*. Madrid: Trotta, 2011.
- . Mouraviev, Serge. *Les fragments du livre d'Héraclite d'Ephèse*. Sankt Augustin: Academia Verlag, 2006.
- . Morón, Ciriaco. *Hacia el sistema de Unamuno: estudios sobre su pensamiento y creación literaria*. Palencia: Ediciones Cálamo, 2003.
- . Perrot, Danielle. *Écrire devant l'absolu: George Bernanos et Miguel de Unamuno*. Paris: Slatkine, 2005.
- . Palau i Fabre, Josep. *La claredat d'Heràclit*. Girona: Accent editorial, 2007.
- . Ribas, Pedro. *Para leer a Unamuno*. Madrid: Alianza Editorial, 2002.
- . Robinson, Thomas More. *Heraclitus. Fragments. A Text and Translation with a Commentary*. Toronto & London: University of Toronto Press, 1987.
- . Unamuno, Miguel de. *Poesías* (edición de Manuel Alvar). Madrid: Cátedra. Letras Hispánicas nº22, 1997.
- . Unamuno, Miguel de. *Del sentimiento trágico de la vida en los hombres y los pueblos. Tratado del amor de Dios* (edición de Nelson Orringer). Madrid: tecnos, colección Los Esenciales de la Filosofía, 2005.